NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 8

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 10

सन्निमित्ते वरं त्यागः (क-भागः)

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

अभ्यासात् जायते सिद्धिः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 8 Sanskrit · Deepakam · Chapter 10 — सन्निमित्ते वरं त्यागः (क-भागः)

EX

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

7 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6 Q7

3

PR

परियोजनाकार्यम्

2 questions · Q1 Q2

12

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.

The word-meaning tables of the lesson (pp. 114–116) already give Hindi and English meanings; their column “मातृभाषया अर्थं लिखत” is for each student’s own mother tongue.

The sections “अत्र इदम् अवधेयम्” (pp. 116–117), “योग्यताविस्तरः” and the story “जीमूतवाहनस्य कथा” (pp. 122–123) are reading material and have no questions to answer.

हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिकाओं (पृ. 114–116) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखत” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है। “अत्र इदम् अवधेयम्”, “योग्यताविस्तरः” और “जीमूतवाहनस्य कथा” केवल पठन-सामग्री हैं, उनमें उत्तर देने योग्य प्रश्न नहीं हैं।

NCERT Archive

EX

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 10

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

Solutions · 7 questions · समाधान · ७ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. पाठम् आधृत्य उदाहरणानुगुणं लिखत 'आम्' अथवा 'न'—

यथा —

किं राज्ञः शूद्रकस्य नगर्याः नाम शोभावती आसीत् ? ..... आम्

किं वीरवरः अनेकशास्त्राणां ज्ञाता आसीत् ? ..... न

(क) किं वीरवरः राजपुत्रः आसीत् ? .....

(ख) "किं ते वर्तनम्"? इति किं शूद्रकः अपृच्छत् ? .....

(ग) किं वीरवरं राज्ञः समीपे दौवारिकः अनयत् ? .....

(घ) किं राजा शूद्रकः राजपुत्रं वीरवरं साक्षात् दृष्ट्वा एव वृत्तिम् अयच्छत् ? .....

(ङ) किं वीरवरः स्ववेतनस्य चतुर्थं भागम् एव पत्न्यै यच्छति स्म ? .....

(च) किं करुण-रोदन-ध्वनिं राजा श्रुतवान् ? .....

(छ) किं करुणरोदनध्वनिः दिवसे श्रुतः आसीत् ? .....

(ज) किं राजलक्ष्म्या उक्तः उपायः अतीव दुःसाध्यः आसीत् ? .....

(झ) किं भगवती सर्वमङ्गला उपायं संसूच्य शीघ्रमेव अदृश्या अभवत् ? .....

ANSWER उत्तर

(क) आम्

Yes · हाँ — Veeravara is called a rajaputra (prince) · वीरवर राजपुत्र था

p. 111 — "अथैकदा वीरवरनामा राजपुत्रः वृत्त्यर्थं..."

(ख) आम्

Yes · हाँ — the king asked about his salary · राजा ने उसका वेतन पूछा

p. 112 — "राजा – किं ते वर्तनम्?"

(ग) आम्

Yes · हाँ — the gatekeeper led him to the king · द्वारपाल उसे राजा के पास ले गया

p. 112 — "ततो दौवारिकः तं प्रभोः समीपम् अनयत् ।"

NCERT Archive

(घ) न

No · नहीं — the king first refused ("नैतच्छक्यम्"); he appointed him only on the ministers' advice · पहले राजा ने मना किया; मन्त्रियों के कहने पर ही नियुक्त किया

p. 112 — "अथ मन्त्रिणां वचनात् ताम्बूलदानेन नियोजितोऽसौ राजपुत्रो वीरवरो नरपतिना ।"

(ङ) आम्

Yes · हाँ — half to the gods, half of the rest to the poor, the remaining one-fourth to his wife · आधा देवताओं को, शेष का आधा दरिद्रों को, बचा हुआ एक-चौथाई पत्नी को

p. 112 — "स्थितस्य चार्द्धं दरिद्रेभ्यो ददाति, निक्षिपति च तदवशिष्टं... पत्न्याः हस्ते ।"

(च) आम्

Yes · हाँ — the king heard a sorrowful crying sound · राजा ने करुण रोने की ध्वनि सुनी

p. 113 — "...स राजा श्रुतवान् करुणरोदनध्वनिं कञ्चन ।"

(छ) न

No · नहीं — it was heard at midnight on Krishna Chaturdashi, not by day · यह कृष्ण चतुर्दशी की आधी रात को सुनी गई, दिन में नहीं

p. 113 — "अथैकदा कृष्णचतुर्दश्यामर्द्धरात्रे..."

(ज) आम्

Yes · हाँ — Rajalakshmi herself called the way very hard · राजलक्ष्मी ने स्वयं उस उपाय को अत्यन्त कठिन कहा

p. 114 — "एकैवात्र प्रवृत्तिः, सा चातीव दुःसाध्या ।"

(झ) न

No · नहीं — it was Rajalakshmi who told the way and vanished; Sarvamangala is the goddess to whom the offering is made · उपाय बताकर राजलक्ष्मी अदृश्य हुईं; सर्वमङ्गला वह देवी हैं जिन्हें उपहार देना है

p. 114 — "ततः सा तत्क्षणादेव गताऽदृश्यताम्..."

(क) आम् · (ख) आम् · (ग) आम् · (घ) न · (ङ) आम् · (च) आम् · (छ) न · (ज) आम् · (झ) न

NCERT Archive

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अधोलिखितान् प्रश्नान् पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) शूद्रकः कीदृशः राजा आसीत् ?

(ख) वीरवरः कस्य समीपं गन्तुम् इच्छति स्म ?

(ग) राज्ञः शूद्रकस्य 'का ते सामग्री ?' इति प्रश्नस्य उत्तरं वीरवरः किम् अयच्छत् ?

(घ) वीरवरः स्वगृहं कदा गच्छति स्म ?

(ङ) वीरवरः स्ववेतनस्य अर्धं केभ्यः यच्छति स्म ?

(च) राजलक्ष्मीः कुत्र सुखेन अवसत् ?

(छ) राजलक्ष्म्याः दुःखस्य कारणं श्रुत्वा बद्धाञ्जलिः वीरवरः किम् अवदत् ?

ANSWER उत्तर

(क) शूद्रकः महापराक्रमी, नानाशास्त्रवित् पूतचरित्रः च राजा आसीत् ।
p. 111 (Shudraka was a very mighty king, learned in many shastras and of pure character.)
हिन्दी: शूद्रक अत्यन्त पराक्रमी, अनेक शास्त्रों के ज्ञाता और पवित्र चरित्र वाले राजा थे ।

(ख) वीरवरः स्वामिनः राज्ञः शूद्रकस्य समीपं गन्तुम् इच्छति स्म ।
p. 112 (Veeravara wished to go to his master, King Shudraka.)
हिन्दी: वीरवर अपने स्वामी राजा शूद्रक के पास जाना चाहता था ।

(ग) वीरवरः "इमौ बाहू, एष खड्गश्च" इति उत्तरम् अयच्छत् ।
p. 112 (He replied: "These two arms and this sword.")
हिन्दी: उसने उत्तर दिया — "ये दोनों भुजाएँ और यह तलवार ।"

(घ) यदा राजा स्वयम् आदिशति तदा वीरवरः स्वगृहं गच्छति स्म ।
p. 113 (Veeravara went home only when the king himself ordered.)
हिन्दी: जब राजा स्वयं आदेश देते थे, तभी वीरवर अपने घर जाता था ।

(ङ) वीरवरः स्ववेतनस्य अर्धं देवेभ्यः यच्छति स्म ।
p. 112 (Veeravara gave half of his salary to the gods.)
हिन्दी: वीरवर अपने वेतन का आधा भाग देवताओं को देता था ।

(च) राजलक्ष्मीः शूद्रकस्य भूपालस्य भुजच्छायायां सुखेन अवसत् ।
p. 114 (Rajalakshmi lived happily in the shade of King Shudraka's arms.)
हिन्दी: राजलक्ष्मी राजा शूद्रक की भुजाओं की छाया में सुखपूर्वक रहती थी ।

(छ) राजलक्ष्म्याः दुःखस्य कारणं श्रुत्वा वीरवरः अवदत् — "भगवति ! अस्त्यत्र कश्चिदुपायो येन भगवत्याः पुनरिह चिरवासो भवति, सुचिरं जीवति च स्वामी ?"
p. 114 (After hearing the reason for her sorrow, he bowed and asked: "Goddess! Is there any way by which you may live here again for long and the master live long?")
हिन्दी: दुःख का कारण सुनकर उसने प्रणाम करके पूछा — "भगवती ! क्या कोई उपाय है जिससे आप फिर यहाँ चिरकाल तक रहें और स्वामी दीर्घकाल तक जीवित रहें ?"

NCERT Archive

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. उदाहरणानुसारं निम्नलिखितानि वाक्यानि अन्वयरूपेण लिखत—

यथा — वृत्त्यर्थमागतो राजपुत्रोऽस्मि, तस्मान्नय मां स्वामिनः समीपम् ।

(अहं) राजपुत्रः वृत्त्यर्थम् आगतः अस्मि, तस्माद् मां स्वामिनः समीपं नय ।

(क) आसीत् शोभावती नाम काचन नगरी ।

(ख) प्रतिदिनं सुवर्णशतचतुष्टयं देव !

(ग) देव ! दिनचतुष्टयस्य वेतनार्पणेन प्रथममवगम्यतां स्वरूपमस्य वेतनार्थिनो राजपुत्रस्य, किमुपपन्नमेतत् वेतनं न वेति ।

(घ) क्रन्दनमनुसर राजपुत्र!

(ङ) अथ मन्त्रिणां वचनात् ताम्बूलदानेन नियोजितोऽसौ राजपुत्रो वीरवरो नरपतिना ।

(च) नैष गन्तुमर्हति राजपुत्र एकाकी सूचिभेद्ये तिमिरेऽस्मिन् ।

(छ) भगवति ! अस्त्यत्र कश्चिदुपायो येन भगवत्याः पुनरिह चिरवासो भवति, सुचिरं जीवति च स्वामी ?

(ज) तदा पुनर्जीविष्यति राजा शूद्रको वर्षाणां शतम् ।

ANSWER उत्तर

Rule used: in the अन्वय (prose order) the sandhi is broken, the words are placed in the order कर्ता – कर्म – क्रिया, and a word understood from the context is written in brackets.
हिन्दी: अन्वय में सन्धि हटाकर पदों को कर्ता – कर्म – क्रिया के क्रम में लिखा जाता है; प्रसङ्ग से समझा जाने वाला पद कोष्ठक में लिखा जाता है ।

(क) शोभावती नाम काचन नगरी आसीत् ।
p. 111 (There was a city named Shobhavati.)
हिन्दी: शोभावती नाम की एक नगरी थी ।

(ख) देव ! (मम वर्तनं) प्रतिदिनं सुवर्णशतचतुष्टयम् (अस्ति) ।
p. 112 (Sire! My salary is four hundred gold coins a day.)
हिन्दी: महाराज ! (मेरा वेतन) प्रतिदिन चार सौ स्वर्णमुद्राएँ (है) ।

(ग) देव ! प्रथमं दिनचतुष्टयस्य वेतनार्पणेन अस्य वेतनार्थिनः राजपुत्रस्य स्वरूपम् अवगम्यताम्, एतत् वेतनं किम् उपपन्नं (अस्ति) न वा इति ।
p. 112 (Sire! First, by paying four days' salary, let the nature of this salary-seeking prince be understood — whether this salary is fitting or not.)
हिन्दी: महाराज ! पहले चार दिन का वेतन देकर इस वेतन चाहने वाले राजपुत्र के स्वभाव को जान लिया जाए — यह वेतन उचित है या नहीं ।

(घ) राजपुत्र ! क्रन्दनम् अनुसर ।
p. 113 (Prince! Follow the sound of crying.)
हिन्दी: राजपुत्र ! रोने की आवाज़ का अनुसरण करो ।

NCERT Archive

(ङ) अथ नरपतिना मन्त्रिणां वचनात् ताम्बूलदानेन असौ राजपुत्रः वीरवरः नियोजितः ।
p. 112 (Then, on the ministers' advice, the king appointed this prince Veeravara by giving him betel.)
हिन्दी: तब मन्त्रियों के कहने पर राजा ने पान (ताम्बूल) देकर इस राजपुत्र वीरवर को नियुक्त कर दिया ।

(च) एषः राजपुत्रः एकाकी सूचिभेद्ये अस्मिन् तिमिरे गन्तुं न अर्हति ।
p. 113 (This prince should not go alone in this needle-piercing, pitch-dark night.)
हिन्दी: यह राजपुत्र इस सूई से भेदने योग्य (घोर) अन्धकार में अकेला जाने योग्य नहीं है ।

(छ) भगवति! अत्र कश्चित् उपायः अस्ति येन भगवत्याः पुनः इह चिरवासः भवति, स्वामी च सुचिरं जीवति ?
p. 114 (Goddess! Is there any way by which you may live here again for long and the master live long?)
हिन्दी: भगवती! क्या यहाँ कोई उपाय है जिससे आप फिर यहाँ चिरकाल तक रहें और स्वामी दीर्घकाल तक जीवित रहें ?

(ज) तदा राजा शूद्रकः पुनः वर्षाणां शतं जीविष्यति ।
p. 114 (Then King Shudraka will live again for a hundred years.)
हिन्दी: तब राजा शूद्रक फिर सौ वर्ष तक जीवित रहेंगे ।

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. उदाहरणानुगुणं पाठगतानि पदानि अधिकृत्य रिक्तस्थानानि पूरयत—

यथा – अथैकदा = अथ + एकदा

1. **वृत्त्यर्थम् = वृत्ति + ...**
2. **कस्मादपि = ... + अपि**
3. **कोऽपि = कः + ...**
4. **राजपुत्रोऽस्मि = ... + अस्मि**
5. **यथेष्टम् = यथा + ...**
6. **वेतनार्पणेन = वेतन + ...**
7. **तदालोक्य = ... + आलोक्य**
8. **ततोऽसौ = ततः + ...**
9. **वर्त्तनार्थिनो = ... + अर्थिनः**
10. **तदवशिष्टं = ... + अवशिष्टम्**
11. **राजदर्शनादनन्तरं = राजदर्शनात् + ...**
12. **वेति = ... + इति**
13. **राजलक्ष्मीरुवाच = राजलक्ष्मीः + ...**
14. **चार्द्धं = ... + अर्धम्**
15. **बहिर्नगरादालोकिता = बहिः + ... + आलोकिता**
16. **कापि = ... + अपि**
17. **प्रत्युवाच = प्रति + ...**
18. **राजलक्ष्मीरस्मि = ... + अस्मि**
19. **स्थास्यामीति = स्थास्यामि + ...**
20. **भुजच्छायायां = ... + छायायाम्**
21. **अस्त्यत्र = अस्ति + ...**
22. **कश्चिदुपायो = ... + उपायः**

ANSWER उत्तर

Sandhi rules used: अ/आ + अ/आ → आ (दीर्घ) · आ + इ → ए (गुण) · इ + अ/उ → य/यु (यण्) · इ + इ → ई (दीर्घ) · final त् + vowel → द् (जश्त्व) · अः + अ → ओऽ · इः/ईः + vowel or soft consonant → इर्/ईर् (visarga → र्) · short vowel + छ → च्छ.
हिन्दी: प्रत्येक उत्तर के नीचे लगा हुआ सन्धि-नियम दिया गया है। प्रश्न 9 में पुस्तक की वर्तनी "वर्त्तन" ही रखी गई है।

१ वृत्त्यर्थम् = **वृत्ति + अर्थम्**
इ + अ → य (यण् सन्धि) · इ के बाद असमान स्वर आने पर इ का य्

NCERT Archive

२ कस्मादपि = **कस्मात् + अपि**
त् + अ → द (जश्त्व) · पद के अन्त का त् स्वर से पहले द् हो जाता है

३ कोऽपि = **कः + अपि**
अः + अ → ओऽ · अः के बाद अ हो तो ओ और अवग्रह (ऽ)

४ राजपुत्रोऽस्मि = **राजपुत्रः + अस्मि**
अः + अ → ओऽ · अः के बाद अ हो तो ओ और अवग्रह (ऽ)

५ यथेष्टम् = **यथा + इष्टम्**
आ + इ → ए (गुण सन्धि) · आ के बाद इ आने पर ए

६ वेतनार्पणेन = **वेतन + अर्पणेन**
अ + अ → आ (दीर्घ सन्धि) · समान स्वर मिलकर दीर्घ

७ तदालोक्य = **तत् + आलोक्य**
त् + आ → दा (जश्त्व) · त् का द् होकर आ से मिल गया

८ ततोऽसौ = **ततः + असौ**
अः + अ → ओऽ · अः के बाद अ हो तो ओ और अवग्रह (ऽ)

९ वर्त्तनार्थिनो = **वर्त्तन + अर्थिनः**
न + अ → ना (दीर्घ); अर्थिनः + राजपुत्रस्य → ...नो राज... (अः + घोष वर्ण → ओ)

१० तदवशिष्टं = **तत् + अवशिष्टम्**
त् + अ → द (जश्त्व) · त् का द् हो गया

११ राजदर्शनादनन्तरं = **राजदर्शनात् + अनन्तरम्**
त् + अ → द (जश्त्व) · त् का द् हो गया

१२ वेति = **वा + इति**
आ + इ → ए (गुण सन्धि) · आ के बाद इ आने पर ए

१३ राजलक्ष्मीरुवाच = **राजलक्ष्मीः + उवाच**
ईः + उ → ईर् + उ (विसर्ग → र्) · ईः के बाद स्वर आने पर विसर्ग का र्

१४ चार्द्धं = **च + अर्धम्**
अ + अ → आ (दीर्घ सन्धि) · समान स्वर मिलकर दीर्घ

१५ बहिर्नगरादालोकिता = **बहिः + नगरात् + आलोकिता**
इः + न → इर्न (विसर्ग → र्); त् + आ → दा (जश्त्व)

१६ कापि = **का + अपि**
आ + अ → आ (दीर्घ सन्धि) · समान स्वर मिलकर दीर्घ

१७ प्रत्युवाच = **प्रति + उवाच**
इ + उ → यु (यण् सन्धि) · इ के बाद उ आने पर य्

NCERT Archive

१८ राजलक्ष्मीरस्मि = **राजलक्ष्मीः + अस्मि**
ईः + अ → ईर (विसर्ग → र्) · ईः के बाद स्वर आने पर विसर्ग का र्

१९ स्थास्यामीति = **स्थास्यामि + इति**
इ + इ → ई (दीर्घ सन्धि) · समान स्वर मिलकर दीर्घ

२० भुजच्छायायां = **भुज + छायायाम्**
अ + छ → अच्छ (तुक् आगम) · ह्रस्व स्वर के बाद छ से पहले च् जुडता है

२१ अस्त्यत्र = **अस्ति + अत्र**
इ + अ → य (यण् सन्धि) · इ के बाद असमान स्वर आने पर इ का य्

२२ कश्चिदुपायो = **कश्चित् + उपायः**
त् + उ → दु (जश्त्व) · त् का द् होकर उ से मिल गया

१) अर्थम् · २) कस्मात् · ३) अपि · ४) राजपुत्रः · ५) इष्टम् · ६) अर्पणेन · ७) तत् · ८) असौ · ९) वर्त्तन · १०) तत् · ११) अनन्तरम् · १२) वा · १३) उवाच · १४) च · १५) नगरात् · १६) का · १७) उवाच · १८) राजलक्ष्मीः · १९) इति · २०) भुज · २१) अत्र · २२) कश्चित्

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. अधोलिखितेषु वाक्येषु रक्तवर्णीयपदानि केभ्यः प्रयुक्तानि इति उदाहरणानुगुणं लिखत—

यथा — अहं भवतः सेवायां नियोजितः। राज्ञे

(क) ततः असौ तद्रोदनस्वरानुसरणक्रमेण प्रचलितः।

(ख) तत् अहम् अपि गच्छामि पृष्टतोऽस्य।

(ग) चिरम् एतस्य भुजच्छायायां सुमहता सुखेन निवसामि।

(घ) सा चातीव दुःसाध्या।

(ङ) किं ते वर्तनम्?

ANSWER उत्तर

(क) असौ → **वीरवराय** (राजपुत्राय)
p. 113 — "ततोऽसौ तद्रोदनस्वरम् अनुसरन् प्रचलितः।"
'असौ' (वह) वीरवर के लिए प्रयुक्त है — he = Veeravara.

(ख) अहम् → **राज्ञे** (शूद्रकाय)
p. 113 — राजा (स्वगतम्): "तस्मात् अहमपि गच्छामि पृष्टतोऽस्य..."
'अहम्' (मैं) बोलने वाले राजा शूद्रक के लिए प्रयुक्त है — I = King Shudraka.

NCERT Archive

(ग) एतस्य → **शूद्रकाय** (राज्ञे)
p. 114 — राजलक्ष्मीः "अहमेतस्य भूपालस्य शूद्रकस्य राजलक्ष्मीरस्मि। चिरमेतस्य भुजच्छायायां..."
'एतस्य' (इसकी) राजा शूद्रक के लिए प्रयुक्त है — this = King Shudraka.

(घ) सा → **प्रवृत्त्यै** (उपायाय)
p. 114 — "एकैवात्र प्रवृत्तिः, सा चातीव दुःसाध्या।"
'सा' (वह) 'प्रवृत्तिः' (उपाय) के लिए प्रयुक्त है — it = the way (प्रवृत्ति).

(ङ) ते → **वीरवराय**
p. 112 — "राजा – किं ते वर्तनम्?"
'ते' (तुम्हारा) राजा द्वारा वीरवर के लिए प्रयुक्त है — your = Veeravara's.

यथा) भवतः → राज्ञे · (क) असौ → वीरवराय · (ख) अहम् → राज्ञे · (ग) एतस्य → शूद्रकाय · (घ) सा → प्रवृत्त्यै · (ङ) ते → वीरवराय

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा तेन सम्बद्धं श्लोकं पाठात् चित्वा लिखत—

(क) राजलक्ष्मीः वदति यत् यदि वीरवरः स्वस्य सर्वप्रियं वस्तु त्यजति तदा सा पुनः शूद्रकस्य समीपे स्थास्यति।

(ख) राजा शूद्रकः प्रथमं वीरवरस्य वृत्त्यर्थं प्रार्थनां न स्वीकरोति।

(ग) एकदा कोऽपि वीरवरः नाम राजपुत्रः वृत्तिं प्राप्तुं राज्ञः शूद्रकस्य समीपं गच्छति।

(घ) सः तस्य कर्तव्यनिष्ठां साक्षात् पश्यति।

(ङ) राजा मन्त्रिणां मन्त्रणया वीरवराय वृत्तिं यच्छति।

ANSWER उत्तर

Note: the lesson is in prose, so each answer is the matching line (वाक्य) of the lesson, copied exactly from the text.
हिन्दी: पाठ गद्य में है, इसलिए प्रत्येक उत्तर पाठ की सम्बद्ध पङ्क्ति है, जो पाठ से ज्यों की त्यों ली गई है।

(क) यदि त्वया स्वस्य सर्वतः प्रियं वस्तु सहासवदनेन भगवत्यै सर्वमङ्गलायै उपहारः क्रियेत, तदा पुनर्जीविष्यति राजा शूद्रको वर्षाणां शतम्, अहञ्च सुखेन निवत्स्यामि।
p. 114 (If you offer, with a smiling face, what is dearest to you to the goddess Sarvamangala, King Shudraka will live again for a hundred years and I shall live here happily.)
हिन्दी: यदि तुम अपनी सबसे प्रिय वस्तु हँसते मुख से भगवती सर्वमङ्गला को उपहार में दो, तो राजा शूद्रक फिर सौ वर्ष जीवित रहेंगे और मैं सुखपूर्वक रहूँगी।

(ख) राजा – नैतच्छक्यम्!
p. 112 (The king, after Veeravara says "These two arms and this sword": "This is not possible!")
हिन्दी: वीरवर के "इमौ बाहू, एष खड्गश्च" कहने पर राजा बोले — "यह सम्भव नहीं!"

NCERT Archive

(ग) अथैकदा वीरवरनामा राजपुत्रः वृत्त्यर्थं कस्मादपि देशाद् राजद्वारमुपागच्छत् ।
p. 111 (Then one day a prince named Veeravara came to the king's gate from some country, to earn a livelihood.)
हिन्दी: एक दिन वीरवर नाम का राजपुत्र आजीविका के लिए किसी देश से राजद्वार पर आया ।

(घ) तस्मात् अहमपि गच्छामि पृष्ठतोऽस्य, निरूपयामि च किमेतदिति ।
p. 113 (The king: "So I too will go behind him and see what this is" — he follows Veeravara and watches his devotion to duty with his own eyes.)
हिन्दी: राजा — "इसलिए मैं भी इसके पीछे जाता हूँ और देखता हूँ कि यह क्या है" — वे वीरवर के पीछे जाकर उसकी कर्तव्यनिष्ठा स्वयं देखते हैं ।

(ङ) अथ मन्त्रिणां वचनात् ताम्बूलदानेन नियोजितोऽसौ राजपुत्रो वीरवरो नरपतिना ।
p. 112 (On the ministers' advice, the king appointed Prince Veeravara by giving him betel.)
हिन्दी: तब मन्त्रियों के कहने पर राजा ने पान (ताम्बूल) देकर राजपुत्र वीरवर को नियुक्त कर दिया ।

QUESTION 7 प्रश्न 7

७. अधोलिखितानां वाक्यानां पदच्छेदं कुरुत—

यथा – अथैकदा वीरवरनामा राजपुत्रः वृत्त्यर्थं कस्मादपि देशाद् राजद्वारमुपागच्छत् ।

अथ एकदा वीरवरनामा राजपुत्रः वृत्त्यर्थं कस्मात् अपि देशात् राजद्वारम् उपागच्छत् ।

(क) वृत्त्यर्थमागतो राजपुत्रोऽस्मि ।

(ख) अथैकदा कृष्णचतुर्दश्यामर्धरात्रे स राजा श्रुतवान् करुणरोदनध्वनिं कञ्चन ।

(ग) तदहमपि गच्छामि पृष्ठतोऽस्य निरूपयामि च किमेतदिति ।

(घ) अस्त्यत्र कश्चिदुपायो येन भगवत्याः पुनरिह चिरवासो भवति ।

(ङ) एकैवात्र प्रवृत्तिः सा चातीव दुःसाध्या ।

ANSWER उत्तर

(क) वृत्त्यर्थम् आगतः राजपुत्रः अस्मि ।
सन्धि: आगतो = आगतः (ः → ओ) · राजपुत्रोऽस्मि = राजपुत्रः + अस्मि
p. 112 (I am a prince who has come in search of a livelihood.)
हिन्दी: मैं आजीविका के लिए आया हुआ राजपुत्र हूँ ।

(ख) अथ एकदा कृष्णचतुर्दश्याम् अर्धरात्रे सः राजा श्रुतवान् करुणरोदनध्वनिं कञ्चन ।
सन्धि: अथैकदा = अथ + एकदा · कृष्णचतुर्दश्यामर्धरात्रे = कृष्णचतुर्दश्याम् + अर्धरात्रे · स = सः
p. 113 (Then once, at midnight on Krishna Chaturdashi, the king heard some sorrowful sound of crying.)
हिन्दी: तब एक बार कृष्ण चतुर्दशी की आधी रात को राजा ने कोई करुण रोने की ध्वनि सुनी ।

(ग) तत् अहम् अपि गच्छामि पृष्ठतः अस्य निरूपयामि च किम् एतत् इति ।
सन्धि: तदहमपि = तत् + अहम् + अपि · पृष्ठतोऽस्य = पृष्ठतः + अस्य · किमेतदिति = किम् + एतत् + इति
p. 113 (So I too will go behind him and see what this is.)
हिन्दी: इसलिए मैं भी इसके पीछे जाता हूँ और देखता हूँ कि यह क्या है ।

NCERT Archive

(घ) अस्ति अत्र कश्चित् उपायः येन भगवत्याः पुनः इह चिरवासः भवति ।
सन्धिः अस्त्यत्र = अस्ति + अत्र · कश्चिदुपायो = कश्चित् + उपायः · पुनरिह = पुनः + इह · चिरवासो = चिरवासः
p. 114 (Is there some way here by which the goddess may live here again for long?)
हिन्दी: क्या यहाँ कोई उपाय है जिससे भगवती का यहाँ फिर चिरकाल तक निवास हो ?

(ङ) एका एव अत्र प्रवृत्तिः सा च अतीव दुःसाध्या ।
सन्धिः एकैवात्र = एका + एव + अत्र · चातीव = च + अतीव
p. 114 (There is only one course here, and that is extremely hard.)
हिन्दी: यहाँ एक ही उपाय (आचरण) है, और वह अत्यन्त कठिन है ।

PR

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 10

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 2 questions · समाधान · २ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. कर्तव्यनिष्ठाम् अधिकृत्य दश सूक्तीनां श्लोकानां वा सङ्ग्रहणं कुरुत ।

ANSWER उत्तर

Any ten sayings or verses on duty (कर्तव्यनिष्ठा) can be collected; ten well-known ones with their sources are given below.
हिन्दी: कर्तव्यनिष्ठा पर कोई भी दस सूक्तियाँ या श्लोक संगृहीत किए जा सकते हैं; स्रोत सहित दस प्रसिद्ध उदाहरण नीचे दिए गए हैं ।

१ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥
Source: भगवद्गीता २.४७ — You have a right to action alone, never to its fruits.
हिन्दी: तुम्हारा अधिकार केवल कर्म करने में है, उसके फलों में कभी नहीं ।

२ योगः कर्मसु कौशलम् ॥
Source: भगवद्गीता २.५० — Skill in action is yoga.
हिन्दी: कर्मों में कुशलता ही योग है ।

३ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥
Source: भगवद्गीता १८.४५ — A person devoted to his own duty attains perfection.
हिन्दी: अपने-अपने कर्म में लगा हुआ मनुष्य सिद्धि प्राप्त करता है ।

NCERT Archive

४ श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
Source: भगवद्गीता ३.३५ — One's own duty, though imperfect, is better than another's duty well performed.
हिन्दी: भली-भाँति किए गए दूसरे के धर्म से अपना धर्म, गुणरहित होने पर भी, श्रेष्ठ है ।

५ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥
Source: भगवद्गीता ३.२१ — Whatever a great person does, others follow.
हिन्दी: श्रेष्ठ पुरुष जैसा आचरण करता है, अन्य लोग वैसा ही करते हैं ।

६ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥
Source: हितोपदेशः — Tasks succeed by effort, not by wishes; deer do not walk into the mouth of a sleeping lion.
हिन्दी: कार्य परिश्रम से सिद्ध होते हैं, केवल इच्छाओं से नहीं; सोए हुए सिंह के मुख में मृग स्वयं नहीं घुसते ।

७ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ॥
Source: हितोपदेशः — Prosperity goes to the industrious lion among men; "it is given by fate" — only cowards say so.
हिन्दी: लक्ष्मी उद्योगी पुरुषश्रेष्ठ के पास जाती है; "दैव ही देता है" — ऐसा तो कायर लोग कहते हैं ।

८ कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः ।
Source: यजुर्वेदः ४०.२ (पाठ्यपुस्तक, पृ. १२२) — Doing one's duties, one should wish to live a hundred years.
हिन्दी: कर्म करते हुए ही सौ वर्ष जीने की इच्छा करे ।

९ उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।
Source: कठोपनिषद् १.३.१४ — Arise, awake, and learn by approaching the best teachers.
हिन्दी: उठो, जागो और श्रेष्ठ पुरुषों के पास जाकर ज्ञान प्राप्त करो ।

१० आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥
Source: सुभाषितम् — Laziness is the great enemy within the body; there is no friend like effort, by which one never comes to grief.
हिन्दी: आलस्य मनुष्य के शरीर में रहने वाला सबसे बड़ा शत्रु है; परिश्रम के समान कोई मित्र नहीं, जिसे करके मनुष्य दुःखी नहीं होता ।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अस्य पाठस्य कृते कानिचन नूतनानि शीर्षकाणि लिखत ।

ANSWER उत्तर

१ वीरवरस्य कर्तव्यनिष्ठा
Veeravara's devotion to duty · वीरवर की कर्तव्यनिष्ठा

२ स्वामिभक्तः वीरवरः
Loyal Veeravara · स्वामिभक्त वीरवर

NCERT Archive

३ राष्ट्राय समर्पणम्
Dedication to the nation · राष्ट्र के लिए समर्पण

४ वीरवरस्य सेवाभावः
Veeravara's spirit of service · वीरवर का सेवाभाव

५ कर्तव्यपरायणः राजपुत्रः
The duty-bound prince · कर्तव्यपरायण राजपुत्र

६ राजलक्ष्मी-वीरवर-संवादः
The dialogue of Rajalakshmi and Veeravara · राजलक्ष्मी और वीरवर का संवाद

Main idea of the lesson: Veeravara's loyalty to his master and dedication to the nation are inspiring — duty comes before self.
हिन्दी: वीरवर की स्वामिभक्ति और राष्ट्र के प्रति समर्पण प्रेरणादायक हैं — कर्तव्य स्वयं से ऊपर है।

NCERT Archive